

hasadjon, zörrenjen, vagy mondhatnánk más, a lényegét itt oly jól célzó periférikus-közelítő érzékfogalomszót. Lássuk, befejezésül, épp a kötet következő verséből — *Egy napló emléke* — az alábbi hét sort; „Juin!” — ő a vers megszólítottja egyelőre —, „Mégis kifecsegtük: kinek / mi köze hozzá: laza-e még a hurok, / és olyan nagy mámor: *végül is / köpni rá, veszünk-e vagy nem / veszünk; meg azt (!), hogy / kiábrándulva sem kételkedünk.*” Az elemek heves ellentmondása, vagy önellentmondása, a váratlanság látszólag-ok nélkül tényezője, a felkiáltójel a zárójelben, a hagyományosabb követhetőség bűvójárása, aztán kitérülése, az erőteljes állítás kivédettsége — vagyis hogy ez a „kiábrándulva sem...” nem hat manifesztumnak... elemek, semmi kétség, egy kiragadott részletéi. De ugyan mi lenne, ami alkalmasabban mutathat rá eleve önmaga anyaghitelességére, mint az anyag hitelességszempon-t kidolgozottságának példái, sorjázva, összefüggve szervesen, akár hat sor erejéig is „csupán”? Keszthelyi Rezső versanyaga a „materiális ima” általában még / már inneni / túli helyzetének konkrét *környezetéről* szól; nem is „szól”; azon van, abban, azon át.

CSAPLÁR FERENC

A Kassák-kutatások néhány kérdéséről

Kassák Lajos életműve — különösen költői életműve — még ma sem áll teljes egészében és megbízható szövegpontossággal előttünk. Mikor a magyar avantgárd vezére 1922-ben a *2x2* című folyóiratban briliáns, a vers belső lüktetését egyértelműen jelző tipográfiával közreadta *A ló meghal a madarak kirepülnek* című eposzát, aligha gondolta, hogy remekművének még 65 esztendő múlva is ez az első publikálás lesz egyetlen hiteles szövegközlése. Azt még kevésbé sejthette, hogy születésének centenáriumán összes verseinek közkézen forgó kétkötetes kiadása iskolapéldája lehetne a szöveghibákat terjesztő, az „összes versek” megfogalmazást indokolatlanul és így félrevezetően használó kiadványoknak.

Kassák maga sem könnyítette meg a sajtó alá rendezésre vállalkozók dolgát. A *2x2*-ben közölt eposzát 1926-ban a *Tisztaság könyvében* újra hozta, ez alkalommal azonban tipográfusként nem fordított kellő gondot arra, hogy a verssorok határait egyértelműen jelezze. Az oldaltükör szélességénél hosszabb verssorok két sorként jelennek meg az olvasó előtt, aki — útbaigazító tipográfiai jelzés híján — maga döntheti el, egy költői sornak érzi, értelmezi-e, vagy kettőnek az oldaltükör teljes szélességéig terjedő sort és az utána következő rövidebbet. A művet a hosszabb sorokat illetően újratördelt szöveggel közli az 1945-ben és 1947-ben megjelent gyűjteményes kötet is. 1967-

Csaplár Ferenc és Bárdos László írása előadásként hangzott el az ELTE 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszékének rendezésében tartott Kassák-ülés-szakon.

ben ünnepi alkalomra készült, ám a nem eléggé szakszerű tipografizálás miatt a versszöveg pontosságát illetően problematikus közléssé vált az eposz Helikon Kiadó gondozta első önálló kiadása. Hogy a nyomtatott hibák, még ha nyilvánvalóak is, mily szívosan élnek tovább, arra jó példa lehet az 1947-ben megjelent *60 év* című válogatott verseskötet, az 1967-es Helikon-kiadvány, az 1970-ben a Magvetőnél megjelent kétkötetes összes vers, az ugyanitt 1973-ban megjelent válogatott versek, a Kozmosz Könyvek sorozatban 1977-ben kiadott válogatott versek és a Szépirodalmi-kiadónál 1983-ban napvilágot látott Kassák válogatott művei egy-egy pontjának összehasonlítása. Az eposz egyik sorát — „9 féle tojást találtam a madárfészkekben” — a gépíró vagy a nyomda ördöge 1947-ben másodszor is becsempészte a mű szövegébe, kiszorítva egy másik sort, mely így hangzik: „Uram isten, hát mégis!” Az eredmény: értelmetlenség, zűrzavar az elbeszélés, az emlékföldidézés folyamatosságában. Ugyanezt a szöveghibát megtalálhatjuk valamennyi 1947 utáni szövegközlésben. A Szépirodalmi még megtalálható mondható kiadványában egyébként már a 19. sorban föllelhető az első önkényes, szövegrontó soráttördelés, a 29.-ben a második. A 19.-ben egy sorba kellett volna írni a következő szövegrészt: „Valamikor azt hitte az öreg 21 éves koromban káplán leszek az érsekújvári plébánián.” A 29.-ben viszont tévesen egy költői sorként szerepel, ami valójában két költői sor, mégpedig az alábbi tagolásban: „egy részeg ember krokodilkönyveket sirt az „Arany Oroszlán” szálló falának dölten / éreztem mindennek vége.” És így tovább.

Hasonló a helyzet és a szöveggondozás színvonala a Magvető és a Szépirodalmi reprezentatív kiadványában a számozott költeményeket illetően is. Az a törvényszerűség figyelhető meg, mint *A ló meghal* szövegének valamennyi 1922 utáni közlésében: minél szélesebb a kiadvány, annál megbízhatóbb a szöveg, már ami a sorok tördelésének pontosságát, hitelességét, áttekinthetőségét illeti. Az igazsághoz tartozik, hogy a Kassák életében megjelent, általa gondozott sőt tipografizált valamennyi korabeli közlést gondosan áttanulmányozva, összehasonlítva is találunk mintegy tucatnyit e költemények között — az 1920-as évek elejéről valókat —, melyek esetében nem állapítható meg teljes határozottsággal a költő szándéka a versszöveg sorokra tagolását illetően. A gépíró és a nyomdász által elkövetett, a sajtó alá rendező által jóváhagyott hibákat e versek kapcsán is idézhetünk. Nézzünk egy derűsebbet! A 37-es jelzésű költemény első két sora a *Ma* 1923. május 1-én megjelent számában a következőképp hangzik:

*Asszonyok puha kontyában égnék napjaink
ők gazdagon élnek vattával bélelt falaik között simaságot tüzet és jó szagot
rejtegetnek ruhájuk alatt.*

A Magvető Kassák összesében ezek az asszonyok a „jó szag” helyett már „jóságot” rejtegetnek ruhájuk alatt. A kettő közötti átmenet az 1923-ban Bécsben megjelent *Kassák új versei* című kötetben található: a Mában szereplő „jó szag”-ból itt már — nyilván sajtóhiba következtében — „jóság” lett, ebből jött létre aztán fél évszázaddal később a „jóság”.

Nem jártak sokkal jobban a kétkötetes összes versekben a lehiggadtabb, kevésbé avantgárdista jellegű költői alkotások sem. Néhai Kassák Lajosné saját kezűleg írta be e kiadás általa használt példányának második kö-

tetébe: „Ebben a kötetben 247 sajtóhiba van.” Pedig ő még nem is vette észre valamennyit. A kései verseket illetően egyébként a Kassák életében megjelent kötetbeli közlést sem tekinthetjük minden esetben abszolút megbízhatónak. A *tölgyfa leveleiben* a *Zene* című költemény egyik sora a következőképp hangzik: „Minden hang már emelkedik és szétterjed.” Alighanem az eredeti kéziratban szereplő sor a hiteles: „Minden zeng már emelkedik és szétterjed.” Szintén e kötet versanyagáról szólva az eredeti kézirat alapján a *Rekviem egy asszonyért* befejező részének közölhető néhány sorral teljesebb változata is.

A Kassák-kutatás másik feladata a költői életmű feltárását illetően a teljességre törekvés. Újabb kötetet lehetne összeállítani a napilapok, folyóiratok hasábjain lappangó, elfeledett versekből. Rögtön az elején kezdve az Újpest 1908-as és a Független Magyarország 1909-es és 1910-es évfolyamában összesen mintegy kéttucatnyi ilyen verset találhatunk. A Ma és a Dokumentum gondos áttanulmányozása során az is kiderül, hogy számozott költemény több volt a köztudatban élő száznál. Ez utóbbi versek számát egyébként a Bécsi Magyar Újság hasábjairól is gyarapíthatjuk. A Népszavában és a Munkában jelentek meg először és mindmáig utoljára Kassák 1928 után írott szavalókórus-versei. A nemrég elkészült *Kassák a Népszavában 1924-től 1948-ig* című bibliográfiából tudjuk, hogy a szociáldemokrata párt napilapjában szintén több elfeledett költemény vár újra megjelentetésre. E közeljövőben nyilvánosságra kerülő bibliográfia egyébként jó példa lehet arra nézve, milyen hasznos befektetés lenne és a további kutatások szempontjából mennyire elodázhatatlan, megkerülhetetlen feladat a teljes Kassák-bibliográfia elkészítése. Már a Népszava-bibliográfia adatai alapján a korábbinál jóval gazdagabb, árnyaltabb kép rajzolható Kassák publicisztikai tevékenységéről, a hazai és nemzetközi munkásmozgalom különböző eseményeivel, a népi írók tevékenységével, az Ady- és József Attila-életművel kapcsolatos álláspontjáról, a szociáldemokrata párthoz való viszonyáról.

Sok a tennivaló az életrajzi kutatások terén is. Hazai és külföldi kiállítási katalógusokban, szakkönyvekben alig találhatunk olyan Kassák-életrajzot, melyben 10—15 tétel közül legalább kettő ne volna pontatlan. Még olyan könnyen ellenőrizhető adatok is rendre hibásan szerepelnek, mint például *A ló meghal* keletkezésének, a *Dokumentum* megindításának vagy a *Munka* betiltásának időpontja. Kritikával kell fölhasználnunk Kassák több életrajzi vonatkozású közlését. Az ő életében sajtó alá rendezett két kiadványból, az 1947-esből és az 1967-esből származik *A ló meghal* keletkezésének téves időpontja, az 1924. *Az önarckép háttérrel* című tanulmányban a következőket olvashatjuk: „1921-ben rendeztem meg első kiállításomat a bécsi Würthle galériában. [...] 1922-ben a berlini Der Sturm galéria állította ki új anyagomat.” A helyes időpont: 1924 február és 1924 május. Nehéz lenne megszámlolni, hány szakkönyvbe és szakcikkbe öröklődött át Kassák e két téves közlése. Arról viszont sehol nem tesz említést a magyar avantgárd vezére — de az eddigi szakirodalom sem —, hogy 1927-ben tucatnyi művel szerepelt a Mannheimben rendezett nemzetközi könyv- és reklámművészeti kiállításon, vagy hogy 1930-ban fotómontázsokat mutatott be az egyik budapesti munkásfotó-tárlaton s könyvborítókat az 1931-es párizsi könyvművészeti világkiállításon. Azt pedig talán ő maga sem tudta, hogy 1939-ben Párizsban a Charpentier galéria *Új realitás* című kiállítássorozatának július 17-én megnyílt utolsó tárlatán az ő művei is szerepeltek Crotti, Picabia, Léger, Laurens, Janco, Rossine és Survage műveinek társaságában.

Rengeteg értékes információt és főleg pontos adatot tartalmaz a most már teljes egészében hozzáférhető, ám egyelőre még kiadatlan levelezésanyag. Alig van olyan téma, kutatási terület, melyet a páratlanul gazdag és izgalmas dokumentáció alapján ne lehetne és ne kellene új megvilágításba helyoznünk. Több téma kutatásához már eddig is eredményesen használták föl Kassák interjúinak anyagát. Földolgozatlan Kassák több mint három évtizedet átívelő drámairói tevékenysége, a színházzal való sokoldalú kapcsolata, irodalom- és művészetkritikai munkássága. Részletesebb elemzésre vár 1930 utáni költői korszaka, 1945 utáni közéleti és kultúrpolitikai tevékenysége. Külön disszertáció témája lehetne Kassák és a Nyugat három évtizedes, vonzalmakban, vitákban és kölcsönhatásokban oly gazdag kapcsolatának története. De ne soroljuk tovább! Az elmúlt hónapokban ugyanis több értékes tanulmány és tanulmánykötet született. Ezek megjelenése, a Magyar Nemzeti Galéria épületében létrejött életműkiállítás megnyitása, a tudományos ülésszakok anyagának publikálása után másképp lehet majd megrajzolni a Kassák-kutatások helyzetét. Előadásunkban mindenekelőtt a forráskutatások fontosságára, a tanulmányírók, sajtó alá rendezők és könyvkiadók felelősségére és a költői életmű mindmáig viszontagságos sorsára szándékoztunk figyelmeztetni.

BÁRDOS LÁSZLÓ

Alkat és emlékezet

KASSÁK KISEPIKÁJÁNAK EGY TÍPUSÁRÓL

Az általánosságában túlzottan nagyigényű alcímet mindjárt pontosítanom kell: valójában két novella rövid értelmezése, értékelése a célo, s csupán néhány bevezető megjegyzéssel utalok a költő bőséges kisepikai termésére.

Az életműnek ezt a tartományát a maga egészében nem is lehetne konkrét műfajelnevezéssel illetni. Ha csak az 1957-ben, illetve 60-ban kiadott *Boldogtalan testvérek* és *Mélyáram* című gyűjteményeket tekintjük, az ide felvett írások is egymástól erősen különböző csoportokba kívánkoznak: van köztük kisregény-méretű és -kidolgozású, akad anekdotikusan lekerékített társadalmi láttelep, pillanatkép (lásd: pl. éppen a *Pilánatfelvétel* című történetet), akad pikareszkre hangolt, lazán egybefűzött eseménysor (pl. *Utazás oda és vissza*). Erősen összpontosított, drámaian telített, sorsszerű megoldásig vitt elbeszélés, azaz *novella*, voltaképpen nincs is sok a kötetekben. Két választott darabunk, az *Egy emlék hálójában* (1942) meg a *Mélyáram* néhány társával föltétlenül a legközelebb esik ehhez az utóbbi típushoz.

Mi indokolja e két novella együttes vizsgálatát? Több rokon vonásra is rámutathatunk. Az elsődleges, folyamatos cselekményidőt mindkettőben a múltból idézett emlékek szakaszai tagolják. Mindkettő egy élet alkonyán, végállapotában mutatja meg hőseit, aki kinos és kisszerű kudarcok, küzdelmek után nem elégtételhez, nyugalomhoz, hanem csupán apatikus kifáradáshoz, önfeladáshoz jut el. Az *Emlék hálójában* Tardos Menyhértje egy hajdani cselédkamrában meghúzódva, gépies munkájától megcsömörlötten idézi fel